

УДК 94:323.1(=161.2=162.1)"1943/1944"

Я. В. Борщик

СПОГАДИ ПРО ВОЛИНСЬКУ ТРАГЕДІЮ: СПРОБА ВЕРИФІКАЦІЇ ДЖЕРЕЛ УСНОЇ ІСТОРІЇ

Розглядаються особливості інтерпретації спогадів про Волинську трагедію, зібраних за допомогою методу усної історії. Ці джерела становлять основу досліджень з підрахунку кількості жертв міжнародного конфлікту 1943 р. та викликають найбільше застережень серед дослідників. Верифікація спогадів проводиться на основі співставлення свідчень польських та українських очевидців про події в одному і тому ж населеному пункті з інформацією, що міститься в тогочасних архівних документах. Робиться висновок про потребу подальших ретельних досліджень з верифікації спогадів про ті події.

Ключові слова: польсько-українські взаємини, Волинська трагедія, спогади, верифікація, Друга світова війна.

Особливості використання та достовірність усної історичної джерел є важливими проблемами в дискусіях між українськими та польськими дослідниками міжнародного конфлікту на Волині в 1943–1944 рр. У 2003 р. це питання підняв у рецензії на книгу Семашків “Геноцид поляків на Волині” академік Я. Ісаєвич. Зокрема він звернув увагу на те, що польські науковці не застосували прийнятої істориками класифікації джерел. Використані ними спогади, зібрані на основі методу усної історії, подаються як “документи”, що не відповідає практиці означення цим поняттям архівних документів [1, с. 385–386]. Також академік зазначив, що “розглядати опубліковані Семашками джерела слід не окремо, а разом з проігнорованими ними” [1, с. 389]. Ці зауваги є слушними і для наших днів, адже з того часу дослідження з підрахунку кількості жертв, першопричин конфлікту набули поширення. Значний внесок в дослідження цієї проблематики внесли Я. Царук [2], І. Пушук [3] та І. Ольховський [4]. Основними історичними джерелами для написання цих праць були спогади польських та українських мешканців Волині. Інтерпретація тих подій є не тільки складною історичною темою, але й політичною, яка має значний вплив на відносини України та Польщі. У цих умовах верифікація цих джерел є необхідною справою.

Безумовно, слід розуміти, що наше дослідження стосується невеликої частини населених пунктів, охоплених польсько-українським конфліктом. В основу верифікації спогадів про Волинську трагедію взято тільки ті спогади, які походять з одного й того самого населеного пункту та були опубліковані або перебувають в загальному доступі. Спогади, які зберігаються в приватних колекціях та є неопублікованими, до уваги не бралися. Паралельно з цим проводився пошук інформації про ці події серед тогочасних документальних джерел.

У Володимирському повіті можна провести верифікацію усних джерел із села Білин та колонії Тересин. У Біліні в 1943 р. існувала велика польська база самооборони. Згідно з версією Семашків, українських жертв не зафіксовано [5, с. 913], про напади на довколишні українські села інформація також відсутня. Всього було опитано не менше 14 польських респондентів. Основна увага в їхніх розповідях стосується нападів на базу в Біліні зі сторони УПА, в результаті чого було вбито п'ять поляків та ще стільки ж загинуло під час боїв. В. Малиновський взагалі зазначив, що “в Біліні біля Володимира, польські партизани – Військо польське, так ми їх називали, не знущалося над цивільним українським населенням, трактували його так само, як і нас, боролися тільки з УПА і їх вбивали, тих, що мали зброю – різунів. Навіть українська людність тікала до місць, де стояло Військо польське – почували себе безпечними. Розмовляв з партизанами, яким українці повбивали родини – розповіли, що їм заборонено мститися на цивільних українцях, бо не всі вони винні ...” [5, с. 1238]. Далі свідок розповів, що траплялися випадки втечі українців від польських партизанів, а тих, кого спіймали, просто відпускали.

Така інформація не знаходить свого підтвердження у спогадах українських очевидців Кардашуків (Костянтина, Анатолія і Ганни) [6, с. 79–84], які розповіли, що в Біліні було вбито українця Калинюка, після чого доброзичливі поляки порадили решті українців негайно покинути село, завдяки чому врятувалося щонайменше шість родин.

На прикладі Біліна існує можливість верифікувати інформацію з польських усних джерел за допомогою звітної документації українського підпілля. Польські свідчення про те, що база в цьому селі мала виключно “самооборонний” характер не відповідає дійсності. 8 серпня 1943 р. поляки, які мали базу в Біліні, напали на сусіднє село Писарева Воля, спалили всі забудови, а населення повтікало [7, арк. 27]. Ця інформація підтверджується українськими очевидцями [6, с. 113–119]. 18 листопада білинські поляки напали на село Ворчин, замордували чотири особи та ще одну забрали з собою [8, арк. 34], а 14 грудня – на колонію Стрілецька №1, де замордували 47 осіб та дві поранили, в нападі брало участь 20 поляків [8, арк. 54].

У той же час, за звітами УПА, антипольська акція в цьому районі тривала з 26 по 31 серпня: “протипольська акція в терені 26-31.8 проведена невміло і невдало. ... Особливо невдало проведено акцію в Устилузькому районі. Розбурхане польське населення скупчилося тут в Стенжаричах і Біліні і зорганізувало міцні банди, які своїм терором вигнали з району все українське населення ...” [9, арк. 41].

У 1943 р. особливо запеклі бої між українцями і поляками точилися за село Руда. Наприкінці вересня “самооборона” з Біліна двічі нападала на це село, в результаті чого було вбито 20 та 12 українців відповідно [10, арк. 34, 53]. 11 жовтня сотня “Грізного” зайняла становище в Руді і майже весь час вела

боротьбу з поляками, що з Білина нападають на українські села [11, арк. 11]. 14 жовтня група поляків з охороною до 30 озброєних людей приїхала до с. Руди і у свої колонії, зав'язався бій з УПА, вбито 10 поляків [12, арк. 8]. Новий напад поляків з цієї "самооборони" відбувся наступного дня, 15 жовтня. Упівська застава відкрила вогонь і вбила п'ятох нападників [11, арк. 11; 13, арк. 8]. Вже 16 жовтня 35 поляків з Білина знову зробили наступ на Руду, підпалювали будинки із запальних куль, рій УПА був змушений відступити, було убито сотенного "Грізного" [11, арк. 11]. Перемогу над упівцями забезпечила прислана німецькою адміністрацією українська допоміжна поліція в кількості 65 осіб [12, арк. 8]. Звідси можна припустити, що в цьому конкретному випадку німці були не лише зацікавлені в польсько-українському конфлікті, але й фактично його організували. Між українцями і поляками траплялися щоденні бої, в той же час як німці не приймали заходів з метою наведення ладу в регіоні, підтримуючи то одних, то інших, роздмухуючи ще більше протистояння. Обидві сторони несли численні жертви під час цього конфлікту.

Масове вбивство цивільного польського населення зі сторони УПА відбулося 29 серпня 1943 р. в колонії Тересин, яка була створена в процесі парцеляції маєтку в селі Когильне. За даними Семашків було убито 207 поляків та одну росіянку, більшість з них подані поіменно [5, с. 941–942]. Така кількість жертв була усталена на основі усних спогадів поляків, у тому числі і очевидців тих подій, які дивом врятувалися [5, с. 1241–1242]. Польські дослідники усталили, що виконавцями цього злочину були українські селяни з Когильна і Гнійного. На основі свідчень українців, мешканців сусіднього села Острівок, І. Пушук дійшов до висновку, що зазначена кількість польських жертв у колонії Тересин є перебільшеною і нарахував 156 вбитих [6, с. 255–256]. На нашу думку, в цій ситуації слід надавати перевагу очевидцям подій, але додатково слід ознайомитися з недоступними свідченнями з приватних колекцій. Окремо слід зазначити, що польські свідки не повідомили жодної інформації стосовно нападів на українців у селі Когильному, до якого належала колонія Тересин, але надали інформацію про 76 вбитих поляків [5, с. 922–923]. У той же час в упівських інформаціях з терену йдеться про те, що поляки декілька разів нападали й грабували Когильне [8, арк. 32]. Також зазначено, що 2 листопада 1943 р. відділ УПА відкрив вогонь по поляках, було вбито шість осіб, серед них одна жінка.

На основі звітних документів українського підпілля можна стверджувати, що село Когильне піддавалося систематичним нападам зі сторони польських сусідів. 28–29 вересня 1943 р. поляки нападали на застави с. Когильне і Могильно у районі Верби. Їх відбито без жодних українських втрат, четверо нападників убито [8, арк. 44]. 16 листопада було здійснено напад на варту самооборони, спалено 23 хати, двоє українських жінок застрелили й кинули у вогонь [8, арк. 34]. У цілому напад вдалося відбити. Окрім цього в документі йдеться про те, що німецька адміністрація доклала зусиль до розпалювання міжнаціональної ворожнечі: *"Українська поліція у Володимирі безпощадно б'є поляків. Останньо одержала наказ, що коли стрілець польського поліціанта на терені сіл Барбарівка, Поморки і Поничів, може його застрілити ..."* [8, арк. 34]. Для цього німецька адміністрація почергово загравала то з одними, то з іншими. Так 29 вересня – 4 жовтня німці завербували 100 українців до лав допоміжної поліції на Володимирщині, паралельно з цим 1 – 3 жовтня у Володимирі було заарештовано близько 80 польських поліціантів [8, арк. 44]. Така заміна поляків українцями і навпаки траплялася неодноразово. Однак вже 3 листопада, як повідомляється у хроніці УПА *"поляки з німаками"* напали на с. Когильне і пограбували церкву, під час бою було вбито шість поляків [11, арк. 32]. Достеменно можна стверджувати, що напади на цивільне населення Тересина і Когильного були обопільними, з численними жертвами з обох сторін. За нашими матеріалами, першими на польську колонію напали в серпні 1943 р. упівці, а особливо активна фаза протистояння припала на вересень – листопад. Використані усні джерела, як польські, так і українські, або не містять інформації про жертви з протилежної сторони, або применшують їх кількість. Також спогади не містять інформації про позицію німецької влади стосовно міжнаціонального конфлікту. У той же час архівні документи розкривають цю проблематику та вказують на те, що нацисти доклали зусиль до взаємного винищення між українцями і поляками в цих населених пунктах.

З території Горохівського повіту існує можливість верифікації доступних польських та українських усних джерел з архівними документами з населених пунктів Кисилин та Замличі. Особливо кривавий напад на польське населення відбувся 11 липня 1943 р., що зібрався на молитву до костелу в Кисилині. Оскільки це велике село з мішаним населенням, то до нас дійшла велика кількість як українських, так і польських свідчень. За підрахунками Семашків, було вбито 101 поляка, про українські жертви інформація відсутня [5, с. 162], а за даними І. Пущука – 30–40 поляків та 5 українців [14, с. 265]. У будь-якому разі загинула велика кількість польського цивільного населення. Співставивши ці дані з архівними джерелами, можна стверджувати, що така кривава розправа зі сторони УПА в Кисилині 11 липня 1943 р. була інспірована діями німецької влади, про що йшлося огляді суспільно-політичних подій за травень 1943 р.:

До поляків ставляться дуже добре. Використовують їх як сліпе знаряддя в своїх руках проти нас. Дають їм зброю, навіть уживають їх до акцій проти нас. Стягають їх у міста й фільварки тому, щоб була поміч в разі нападу повстанців. Всіма силами стараються не допустити поляків до співпраці з нами. Стараються шахувати одних другими. Поляків можемо поділити на два табори, одні, що хочуть з нами співпрацювати і говорять, що німці є для них таким самим ворогом, як і для нас. Друга сторона поляків насторожена до нас дуже ворожо. І веде співпрацю з німцями. Останні помічення виказали, що вони були спричинниками підпалу наших людей, мають зброю, переводять військові справи. Є випадки, що поляки відражують нашому населенню ніби будуть вирізувати ... , Киселинський район.

Також у цьому документі зазначається, що на цих територіях вже в травні 1943 р. не було ні уряду, ні поліції. Можна припустити, що з цього часу місцеві поляки почали погрожувати українцям, палили їхні оселі. Загалом польські напади на Кисилин зафіксовані і в пізніших звітах УПА. 20 жовтня 1943 р. засідка з 12

чоловік відкрила кулеметний вогонь по 80 поляків, які прямували до села Кисилин. В бою ворог втратив 12 забитими, з української сторони втрати не було [11, арк. 16]. Уже 24 жовтня на Кисилин напало 28 поляків та 6 німців, зав'язався бій з УПА. В результаті було вбито 13 поляків і 1 німця [8, арк. 25]. Спільні акції на це село за участю німців і поляків відбулися 10, 11 і 12 листопада [8, арк. 32–33]. Про загрозу нападу зі сторони поляків на Кисилин йдеться в наказі командира групи УПА "Турів" від 19 січня 1944 р. [15, арк. 162] Загалом Кисилин, як і Білин, належать до епіцентрів Волинської трагедії. Інформація з усних джерел на загал підтверджується архівними документами. Виняток тут становлять українські жертви, які не були зафіксовані в польських спогадах.

Х. Каліта 1930 р. н. розповіла про кривавий напад УПА на село Замличі 11 липня 1943 р., а також про інші напади 27–29 серпня цього ж року [5, с. 1121–1122]. Під час першого нападу було вбито її родину та багатьох інших мешканців цього села. Всього за підрахунками Семашків загинуло 118 поляків [5, с. 147–148]. Опитавши трьох українських очевидців тих подій, І. Пушук дійшов до висновку, що така кількість польських жертв є перебільшеною, всього було вбито 34 – 50 осіб [14, с. 230–231]. Українські респонденти не тільки вказали кількість жертв, але й перелічили близько 42 жертв за прізвищами, а також назвали вбитого поляками українця Гідзуна Миколу. Під час пошуку інформації про цей населений пункт в архівосховищах була знайдена інформація про те, що німецька адміністрація напередодні цього нападу зі сторони УПА розпалювала ворожнечу між українцями і поляками з використанням допоміжної поліції. Так у суспільно-політичному звіті УПА за червень 1943 йдеться про те, що 26 червня 10 німців і 25 поляків із Локач напали на навколишні села Дрогиничі та Замличі, в якому було спалено три хати, детальніша інформація відсутня [9, арк. 11].

У Ковельському повіті усноісторичні джерела були верифіковані в селах Матіїв (Маціїв) та Бобли. Так в Матіїві, на основі опитаних свідків Семашки встановили, що під час нападів місцевих українців було вбито вісім поляків [5, с. 361–362]. Усі жертви були перелічені С. Панацькою, в родинному будинку якої було вбито п'ять осіб [5, с. 1150–1151]. Про будь-які українські жертви в Матіїві не йдеться.

На підтвердження слів С. Панацької використано ситуаційний звіт коменданта округу Волинь АК Казимира Бонбінського "Любоня" від квітня 1943 р., в якому йдеться про те, що за найменшими підрахунками на той час на Волині було вбито 1500 поляків [5, с. 1250]. Слід зауважити, що в цьому документі Матіїв (пол. Масієжów) не згадується взагалі. Натомість, опитані І. Пушком українські очевидці тих подій (Полухтович А. 1930 р. н., Грицюк Г. 1924 р. н. та Радивонік Ю. 1912 р.н.) зазначили, що був убитий один поляк та п'ять українців [16, с.109–112]. Про напади німців і поляків на українське населення Матіїва було віднайдено коротка інформація у вістях з Ковельщини за лютий 1944 р. "16.02 до с. Білич з Матіїва приїхало 18 німців і поляки. Люди почали тікати, а стріляли по них. Зловили 14-літнього хлопця і страшенно побили. Награбили майна" [17, арк. 48]. Загалом свідчення очевидців як з польської, так і з української сторони про жертви власного народу у Матіїві є вичерпними, підстав ставити їх під сумнів немає.

Ще одним населеним пунктом, з якого до нас дійшли як усні, так і архівні джерела, є село Бобли. Для опису подій "геноциду" поляків на Волині Семашки записали інтерв'ю з подружжям Дудулевичів [5, с. 1138–1140]. За часів міжвоєнної Польщі респонденти працювали в селі вчителями, а значить були добре знайомі з місцевими мешканцями. З початком Німецько-радянської війни свідки вступили до лав польського підпільного руху, їхнім керівником був працівник Arbeitsamtu (бюро праці) С. Стацак. Це свідчить про те, що керівництво польського підпілля на Волині за необхідності також проникало до німецької адміністрації. Респонденти розповіли, що в другій декаді травня 1943 р. в їхньому селі УПА вбила чотири поляки – родину Пьотровських та А. Ґачинського [5, с. 1139].

До честі респондентів слід віднести те, що вони розповіли історію про те, як 16 липня 1943 р. С. Дудулевич був заведений зі своєї стодоли вояками УПА. Його перевезли на околиці села Свинарин, де він перебував з іншими в ув'язненні. Увесь час йому здавалося, що упівці от-от його вб'ють. Згодом він постав перед "судом" УПА, суддею був український поліціант з постерунку в Боблах. Внаслідок цього суддя постановив звільнити Дудулевича та повернути його до рідних в село Бобли [5, с. 1140]. По поверненню до дому йому допомагали доброзичливі українці, в яких він переховувався аж до кінця серпня 1943 р. Безперечно, це групове інтерв'ю виділяється з-поміж інших, зображує польсько-українські взаємини в широкому контексті. На жаль, в ньому не згадано про численні українські жертви в Боблах, які були вбиті вояками АК, про що збереглися усні спогади і архівні документи. Можливо, Семашки просто не ставили питання про масові вбивства цивільного українського населення під час фіксації спогадів і саме тому ця інформація є білою плямою у польських усних джерелах.

І. Пушук опитав вісьмох очевидців тих подій – мешканців цього села [16, с. 18–23]. Опитані респонденти розповіли про кривавий напад вояків АК, за підрахунками дослідника було вбито 90 українців. Слід зазначити, що це усне джерело опубліковано вкрай заплутано, спогади очевидців перемішані з інформацією із архівного документу. Неможливо достеменно встановити, які жертви названі очевидцями, а які почерпнуті з архівів.

У той же час до нас дійшов список осіб Бобльської сільської ради, по-звірськи убитих німецькими окупантами та їх помічниками [18, арк. 109]. У цьому документі подані імена, прізвища та по батькові жертв, їхню дату народження та виконавців злочину. Так "польськими націоналістами" були вбиті такі мешканці цього села: Марчук Павло Михайлович 1884 р. н., Марчук Євдокія 1886 р. н., Хом'як Василь Севастьянович 1898 р. н., Жомирук Степан Романович 1896 р. н., Жомирук Володимир Степанович 1926 р. н., Чижук Степан Васильович 1901 р. н., Рута Демян Онуфрійович 1926 р. н., Євсюк Григорій Іванович 1923 р. н., Хом'як Кузьма Мойсейович 1907 р. н., Веремчук Захар Якович 1886 р. н., Веремчук Дарія 1886 р. н.,

Веремчук Лідія Захарівна 1923 р. н., Веремчук Федора Захарівна 1930 р. н., Парфомчук Марія Філіпівна 1944 р.н., Бойчук Антон Павлович 1906 р. н., Бойчук Павло Герасимович 1878 р. н., Тузюк Мотрона Йосифівна 1881 р. н., Поліщук Єфимія Яківна 1895 р. н., Пожар Микола Дмитрович 1910 р. н., Хомячук Ігнатій 1883 р. н., Тук Петро Сергійович 1925 р. н., Романюк Варвара 1870 р. н., Йовчук Дмитрій 1910 р. н., Баран Сопрун 1860 р. н., Баран Варвара 1870 р. н., Пейх Марія Софронівна 1915 р. н. мати, Пейх Василій 1938 р. н. син, Пейх Віра 1941 р. н. дочка, Євсюк Володимир 1905 р. н., Луцюк Ігнатій Гаврилович 1896. Всі перелічені особи є жертвами підпілля на Волині і були вбиті у 1944 р.

З цим списком ситуація також неоднозначна, адже наступні аркуші справи 110 – 111 [18, арк. 110–111] містять імена загиблих людей без заголовку. Імовірно, це є продовження жертв по Бобльській сільраді, адже за ними йде список по сільраді Купичів. Можна припустити, що якщо ці жертви і не походять із села Бобли, то вони точно належать до цієї сільради. Отже, в продовження цього документу подано наступні жертви польського нападу: Мірчук Іван Микитович 1900 р. н., Бондарук Андрій Афанасійович 1899 р. н., Бондарук Єфросинія Трохимівна 1904 р. н., Бондарук Євстафій Афанасійович 1896 р. н., Бондарук Марія Євстафіївна 1924 р. н., Бондарук Ольга Євстафіївна 1928 р. н., Вакулич Домна Іванівна 1871 р. н., Півень Євфимія Афанасіївна 1908 р. н., Півень Тамара володимирівна 1943 р. н., Бондарук Агафія Василівна 1896 р. н., Клищук Анна Федорівна 1870 р. н., Бондарук Михайло Павлович 1921 р. н., Стибельський Михайло Андрійович 1915 р. н., Срабаровська Марія Антонівна 1898 р. н., Семенюк Мартин Трохимович 1861 р. н., Суцук Іван Карпович 1920 р. н., Мохнюк Сергій Хомович 1898 р. н., Солімук Михайло Іванович 1912 р. н., Ряба Марія Дмитрівна 1907 р. н., Шумський Михайло Павлович 1927 р. н., Савлук Надія Павлівна 1927 р. н., Йовік Степан Андрійович 1929 р. н., Нестерук Василь Дмитрович 1866 р. н., Маркевич Іов Петрович 1873 р.н.

Цікаво виглядає ситуація з жертвами, які були вбиті УПА (в оригіналі – бандою УПА) та зазначені в цьому списку. І. Пушук декларує те, що ознайомлений з цим документом, однак не згадує про них. Згідно з цим архівним джерелом, жертвами українського підпілля стали наступні особи: в 1943 р. – Повх Степан Лук'янович 1907 р. н., Повх Анастасія Никифорівна 1898 р. н., Повх Тетяна Степанівна 1926 р. н.; в 1944 р. – Косаковський Франциск Андрійович 1906 р. н., Солімук Йосиф Іванович 1910 р. н., Ряба Тетяна Лукашівна 1891 р. н. Безперечно визначити національну приналежність цих осіб важко, не можна виключати, що серед них можуть бути як українці, так і поляки. Дивує той факт, що ці жертви пройшли поза увагою І. Пущука, який зауважив, що УПА вбила двох українців за зраду, а також одну польку, а вояки 27 Волинської дивізії піхоти АК – не менше 90 українців [16, с. 23]. За нашими підрахунками, на основі списку вбитих осіб Бобльської сільради можна встановити щонайбільше 54 жертви АК та шість жертв УПА. Остаточний висновок можна зробити лише у разі ознайомлення з оригіналами спогадів українських очевидців із цього села.

Окрему увагу слід звернути на загальнопоширену в польській історіографії практику трактування нападів зі сторони УПА на польські поселення як мордування, терор та геноцид, в той же час як аналогічні дії АК подаються як “відплатні акції”. Невідповідність цих уявлень реальному стану речей дуже легко виявити на прикладі села Бобли. Для виправдання нападів на цивільне українське населення польські дослідники покликаються не лише на спогади вояків 27 Волинської дивізії піхоти АК, але й на накази їхнього керівництва про заборону антиукраїнських акцій. На їхню думку, це важливо для обґрунтування того, що між злочинами АК і УПА не може бути знаку рівності. Найбільш розтиражованим в цій ситуації є наказ коменданта округу АК Волинь полковника Казимира Бонбінського: *“Забороняю застосовувати методи, які використовують українські різни. Не будемо у відповідь палити українські забудови або вбивати українських жінок і дітей. Самооборона має оборонятися перед нападниками або атакувати нападників, залишаючи цивільне населення і його майно у спокої”* [5, с. 1251]. При аналізі статевої структури вбитих українців у селі Бобли з 54 жертв 22 були жінками. Також серед жертв було 12 осіб віком більше 60-ти років. Серед них дві особи старше 80-ти років, шість осіб старше 70-ти років та чотири особи старше 60-ти. Під час польського нападу на Бобли було вбито дев'ять дітей, з них одна дитина віком один – два місяці, ще одна – віком близько одного року. Окрім цього було вбито по одній дитині віком 4-х, 6-ти, 13-ти, 14-ти та 16-ти років, а також ще два підлітки віком по 17 років. Особливо важливими для розуміння вікової та статевої структури українських жертв Волинської трагедії є документація Надзвичайної державної комісії з розслідування злочинів німецьких загарбників по Волинській області, зокрема справа 38 [18]. Слід розуміти, що місцеві структури АК ігнорували накази вищого керівництва стосовно припинення акцій зі знищення цивільного населення. Не відповідає дійсності і теза про те, що під час “відплатних акцій” вояки АК не вбивали жінок, немовлят, дітей та осіб літнього віку, яскравим прикладом чого є масове вбивство українського населення у селі Бобли. “Відплатні акції” АК були не менш кривавими за антипольську акцію УПА. Слід усвідомлювати, що обидві сторони конфлікту застосовували найжорстокіші форми розправи над цивільним населенням противника. У той же час кількісна перевага була на стороні українців, що стало причиною більшої кількості жертв серед поляків.

У Любомльському повіті існує можливість верифікації усної історичної джерел на прикладі села Римачі. За нашими спостереженнями, це перший населений пункт, в якому архівні джерела подають значно більшу кількість польських жертв, ніж усної історичні. На основі польських спогадів Семашки встановили, що в результаті діяльності української допоміжної поліції у цьому селі було вбито одного поляка та чотири євреї, серед них дві дитини, а також зазначили, що під час протистояння загинув один упівець [5, с. 499]. Особливу увагу при інтерпретації подій в Римачах заслуговують спогади Ю. Добжинського [5, с. 1171–1172]. Він розповів, що 6 лютого 1943 р. по нього приїхала українська поліція і забрала до станції Ягодин. Там свідок піддавався тортурам разом з братом і сестрою Павлічуками. На його очах українські поліціянти закатували єврейську родину з чотирьох осіб, дітям семи і восьми років порозбивали голови ногами, а побитих непритомних поляків викинули на мороз на вулицю. Про подальший розвиток подій Ю. Добжинський

розповів наступне: “Не всі [українські поляціанти – авт.] були такі жорстокі. Маю на це докази. Мене з-за плоту непритомного забрав український поліціант, який охороняв табір при станції Ягодин. Я не знав його раніше. Не знаю для чого і в якій спосіб він мене врятував. Адже він був змушений погодити це з комендантом залози, а також з тими, хто кілька годин тому замордували всю єврейську [родину]. Нашу трійку [поляків – авт.] також мали замордувати” [5, с. 1172]. Далі свідок висловив слова вдяки цьому невідомому українському поляціанту і сказав, що є його боржником.

Слід зазначити, що на основі польських спогадів Семашки не подають жодної інформації про напади зі сторони УПА на це село. Однак, в хроніці бойового життя підрозділів загону “ім. Богуна” описується бій в селі Римачі 7 грудня 1943 р. між поляками та УПА [11, арк. 28]. Упівці нападали двома сотнями – 50 та 60 чоловік відповідно. Бій тривав годину, в результаті чого було вбито близько 20 оборонців колонії Римачі. Окрім того, одній польській родині з шести осіб не вдалося втекти в ліс, всі вони були вбиті. Отже, за нашими спостереженнями в результаті нападу УПА було вбито близько 26 поляків.

На противагу цьому упівському документу, І. Пуцук подає три свідчення, два з яких надані мешканцями сусіднього села. Так мешканка Римач Л. Контовська 1923 р. н. розповіла, що взагалі не було жодного нападу УПА на село під час війни [19, с. 183]. Такі ж самі свідчення надали мешканці сусідніх Бережець [19, с. 185]. Окрім цього вони піддали сумніву спогади Ю. Добжинського про знущання зі сторони української поліції. Стосовно жертв, І. Пуцук зазначив, що було вбито одного поляка. Аналогічну позицію стосовно відсутності як українських, так і польських жертв у Римачах займає І. Ольховський. До таких висновків дослідник дійшов на основі трьох свідчень жителів цього села (А. Мул 1928 р. н., Л. Іванчук 1929 р. н., С. Грими 1938 р. н.) [4, с. 156–157].

У випадку із селом Римачі натрапляємо на ситуацію, коли польські й українські усні джерела входять в протиріччя з хронікою бойового шляху відділу УПА. За нашими спостереженнями, не має підстав ігнорувати цей архівний документ. У зв'язку з цим слід вважати, що напад УПА в грудні 1943 р. таки мав місце, в результаті чого було вбито близько 20 польських самооборонців та одну польську родину з шести осіб.

Отже, в процесі спроби верифікації усної історичної джерел Волинської трагедії та співставлення їх з документальними джерелами можна виділити наступні зауваги. Усні джерела з цієї проблематики мають чітко виражене “національне” забарвлення. Спогади українців і поляків про ті події є прикладом конфлікту індивідуальних пам'ятей. Усні джерела зазвичай містять цінну інформацію про мікроісторії міжнародного конфлікту 1943 р., а також вони подають значно більшу кількість жертв у порівнянні з документальними джерелами, особливо це залежить від особи респондента.

Можна простежити, що безпосередні очевидці тих подій зазвичай подають меншу кількість жертв та дивляться на ті події з різних точок зору, ніж неочевидці. Досить часто вони надають інформацію про допомогу і порятунок від представників ворожої сторони. Свідчення респондентів, що передають інформацію від третіх осіб, містять найбільшу кількість жертв, в них знаходять своє відображення пізніші навіювання і стереотипи, а їхня розповідь побудована в категоріях “свої” – “чужі” із виразними виключно позитивними або негативними характеристиками сторін конфлікту. Трапляються випадки, коли такі спогади містять неправдиву або перебільшену інформацію.

Так польські спогади майже не містять будь-якої інформації про напади на українців та жертви з їхньої сторони. Ця тематика є “білою плямою”. В українських спогадах все ж містяться згадки про напади на поляків та їхні жертви, інколи навіть з іменами та прізвищами.

З великою обережністю слід інтерпретувати усні джерела, отримані від безпосередніх учасників Волинської трагедії, особливо багато їх було зібрано з колишніми вояками 27 Волинської дивізії піхоти. Такі респонденти є свого роду “універсальними” свідками і надають інформацію про злочини “різунів” з різноманітних куточків Волині.

Під час верифікації усних джерел не знайшла свого підтвердження теза польських дослідників стосовно того, що під час так званих “відплатних акцій”, а фактично нападів польського підпілля і самооборони на цивільне українське населення, жертвами були лише нападники з УПА, або чоловіки. На прикладі списку жертв “польських націоналістів” із села Бобли Ковельського повіту встановлено, що вояки АК вбивали людей похилого віку, жінок, дітей та навіть немовлят, аналогічно до того, як і під час антипольської акції УПА жертвами ставали усі без винятку польські мешканці. Конфлікт між українцями та поляками на Волині набрав найжорстокіших рис, протидіючі сторони не гребували найжорстокішими методами терору.

Ще однією особливістю усних спогадів Волинської трагедії є відсутність в них інформації про дії “третьох сил”. На противагу їм, документальні джерела подають інформацію, що німецька адміністрація не була пасивним спостерігачем під час взаємного винищення поляків та українців. Підтвердженням цієї тези є маніпуляції з допоміжною поліцією, зокрема у Володимирському та Луцькому повітах. Також у документах наявна інформація про спільні дії німців з українською або польською поліцією, особливо весною 1943 р., коли конфлікт тільки набирив обертів. Безперечно, така позиція німецької влади тільки загострювала конфлікт та сприяла його поширенню на нові території Волині.

На жаль, більш розлогі коментарі по низці населених пунктів неможливі через відсутність доступу для опрацювання значної частини усних джерел. Слід визнати, що існує нагальна потреба надання такого доступу або публікації тих усних джерел, які зберігаються у приватних колекціях. Тільки за таких умов можна буде верифікувати представлену в них інформацію та виявити, яким чином вона була інтерпретована. В іншому випадку щось довести або спростувати буде вкрай складно.

Джерела та література

1. Ісаєвич Я. Про книгу В. і Є. Семашків / Ярослав Ісаєвич // Волинь і Холмщина 1938-1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади / Голова редакційної колегії Ярослав Ісаєвич. Львів,

- 2003 (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, 10 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). – С.385 – 386.
2. Царук Я. Трагедія волинських сіл 1943 – 1944 рр. Українські і польські жертви збройного протистояння. Володимир-Волинський район / Вступна стаття Ярослава Ісаевича / Ярослав Царук. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – 189 с.
 3. Пушук І. Волинь та Холмщина в 1943-1944 роках. Українські жертви / Іван Пушук. – Львів: Інститут українознавства ім. Крип'якевича НАН України, 2014. – 348 с.
 4. Ольховський І. Кривава Волинь / Іван Ольховський. – К.: "Гарт", 2008. – 248 с.
 5. Siemaszko W., Siemaszko E. Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939 – 1945 / W. Siemaszko, E. Siemaszko. – Warszawa, 2000. – 1434 s.
 6. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938 – 1944 років. Володимир-Волинський район / упоряд. і авт. коментарів І. Пушук; за заг. ред. почесного доктора Луцького національного технічного університету, народного депутата України Я. П. Федорчука. – Луцьк: ПВД "Твердиня", 2011. – 420 с.
 7. ЦДАВО, ф. 3833, оп. 1, спр. 118, арк. 27.
 8. ЦДАВО, ф. 3838, оп. 1, спр. 3а, арк. 34.
 9. ЦДАВО, ф. 3833, оп. 1, спр. 118, арк. 41.
 10. ЦДАВО, ф. 3833, оп. 1, спр. 92, арк. 34, 53.
 11. ЦДАВО, ф. 3838, оп. 1, спр. 32, арк. 11.
 12. ЦДАВО, ф. 3838, оп. 1, спр. 35, арк. 8.
 13. ЦДАВО, ф. 3838, оп. 1, спр. 12, арк. 8.
 14. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938 – 1944 років. Іваничівський та Локачинський райони / упорядник Пушук І.А.; під заг. ред. Я. П. Федорчука. – Луцьк: ВАТ "Волинська обласна друкарня", 2010. – 348 с.
 15. ЦДАВО, ф. 3838, оп. 1, спр. 6, арк. 162 .
 16. Пушук І. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938 – 1944 років. Турійський район / Іван Пушук. – Луцьк: ВАТ "Волинська обласна друкарня", 2009. – 324 с.
 17. ЦДАВО, ф. 3833, оп. 1, спр. 129, арк. 48.
 18. Держархів Волинської області, ф. Р-164, оп. 3, спр. 38, арк. 109.
 19. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938 – 1944 років: Любомльський і Шацький райони / упоряд. і авт. коментарів І. Пушук; за заг. ред. почесного доктора Луцького національного технічного університету, народного депутата України Я. П. Федорчука. – Луцьк: ПВД "Твердиня", 2011. – 320 с.

Borshchuk Ya. V. Memories about the Volhynia tragedy: a trial of oral history sources verification

The features of interpretation the memories about Volhynia tragedy gathered with the method of oral history are considered. These sources form the basis of the calculation the quantity of victims of interethnic conflict in 1943 and evoke most cautions among researches. The verification of memories is holding on the basis of comparison the testimonies from Polish and Ukrainian witnesses about the events in the same place and the information found in contemporary archival documents. The conclusion about the need for further rigorous researches for verification of memories about those events is created.

Key words: Polish-Ukrainian relations, Volhynia Tragedy, memories, verification, The Second World War.

Борщук Я. В. Воспоминания о Волынской трагедии: попытка верификации источников устной истории

Рассматриваются особенности интерпретации воспоминаний о Волынской трагедии, собранные с помощью метода устной истории. Эти источники составляют основу исследований по подсчету числа жертв межнационального конфликта 1943 г. и вызывают наибольшее число предостережений среди исследователей. Верификация воспоминаний проводится на основе сопоставления показаний польских и украинских очевидцев о событиях в одном и том же населенном пункте с информацией, содержащейся в тогдашних архивных документах. Делается вывод о необходимости дальнейших тщательных исследований по верификации воспоминаний о тех событиях.

Ключевые слова: Польско-украинские отношения, Волынская трагедия, воспоминания, верификация, Вторая Мировая Война